

DE WRAAK VAN DE WIEG

Over twintig jaar zullen Albanezen de meerderheid in Servië uitmaken. In gesprek met Balkan-kenner Robert Elsie

Robert Elsie (1950) is een veelzijdig man. Op jeugdige leeftijd verliet hij zijn geboorteland Canada om vergelijkende taalwetenschappen in de Verenigde Staten, Berlijn, Parijs, Dublin en Bonn te studeren. Inmiddels is hij een befaamd Balkan-kenner, die al jaren in Duitsland woont, werkzaam als literair vertaler, criticus en schrijver. Kortgeleden verscheen van zijn hand *Kosova in the heart of the powder keg* (Columbia University Press, New York 1997), dat korte metten maakt met de voor de Balkan zo kenmerkende geschiedvervalsing. Hij laat de auteur Ismail Kadare aan het woord, die over Joegoslavië schrijft: “Het westen dacht dat het land aan zijn kant stond. Het oosten deed alsof het zijn vijand was. Maar in de loop der jaren bleek de naakte en eenvoudige waarheid. Joegoslavië was de meest succesvolle afleidingsmanoeuvre van het Oost-West conflict.”

Elsie: De ziekte van de Balkan, waar zoveel volkjes door en naast elkaar wonen, is dat niemand in staat is om objectief te schrijven. Iedereen draagt zonnebrillen en ziet de werkelijkheid door zijn eigen gekleurde glazen. De een ziet een gele, de andere een blauwe werkelijkheid. Een neutrale geschiedenis methode, geschreven door buitenstaanders, zou misschien een manier zijn om het denken in nationaliteiten op scholen te gaan doorbreken. Vraag je in het westen aan iemand wie hij is, dan zal het antwoord zijn: Ik ben advocaat, of: ik ben moeder, ik speel voetbal, ik ben aow'er. Op de Balkan zal men antwoorden: ik ben Albanees, Serviër, Macedonier. Mensen ontlenen hun identiteit steeds aan hun nationaliteit.

Maar juist in Bosnië, met de sterkste mix van volkjes, was het aantal gemengde huwelijken het hoogst. Het was ook niet in Bosnië dat het extreem-nationalisme begon, maar in de naburige republieken.

Elsie: Dat is juist. In Bosnië is de etnische identiteit pas ontstaan in de oorlog. Toen hebben Bosnische moslims zich als moslim geïdentificeerd. Maar in een epicentrum, zoals Bosnië, is de toestand vaak veel rustiger dan verder daar vandaan. Neem Kosova. Ik denk dat Albanezen en Serviërs daar in het dagelijks leven redelijk met elkaar overweg konden, terwijl de fanatieke Servische nationalist, die niets van de situatie ter plekke weten, veeleer in Belgrado zitten. Ik zeg dat ook uit ervaring in Ierland. De felste nationalist kwamen uit het zuiden, ver van Ulster vandaan, waarover ze niets wisten.

Onwetendheid lijkt het sleutelwoord in de nationalistische leer die door middel van propaganda, desinformatie, de onwetendheid nog vergroot. Op de Balkan, maar ook in het westen.

Elsie: Ik bezocht Kosova jaarlijks en was me bewust van het onrecht, dat ik wereldkundig wilde maken. Steeds als ik terugkwam probeerde ik het uit te leggen, maar ik ontdekte dat ik er zelfs niet over kon praten. Mensen geloofden me niet dat er in Europa apartheid bestond. Ik besepte dat Albanezen zelf hun belangen niet konden verdedigen. Ze waren niet in de positie om boeken in westerse talen te publiceren en hun problemen bekend te maken. Daarom heb ik dit boek gemaakt, dat het eerste omvangrijke werk over het onderwerp is. Aanvankelijk wilde ik de tekst zelf schrijven, maar ik achtte me niet onpartijdig genoeg. Ik wist teveel van de situatie. Daarom

heb ik die opzet losgelaten en ben ik begonnen materiaal van anderen te verzamelen: van auteurs en documentaristen. Ik dacht: als ik tien of vijftien schrijvers opneem, zullen er evenveel verschillende standpunten komen.

Schokkend zijn de rapporten uit 1913 van Leo Freundlich over de gruwelijke slachtingen in Noord-Albanië, waarvan ik bang ben dat ze zich spoedig zullen herhalen. Ik hoop van niet, maar er is een parallel met de situatie van nu. Wat ontbreekt in het boek is de mening van hedendaagse Servische schrijvers. Ik had graag ook Servische intellectuelen in het boek opgenomen, maar ik kon er geen vinden die kalm en meer abstraherend over het thema konden praten. Niemand in Servië kan zich aan de geduchte en overweldigende propaganda onttrekken. Ook de intelligentsia niet. Dag in dag uit worden er leugens op de televisie verteld en als je die honderdmaal hoort, worden her waarheden voor je. Een van de grootste tragedies van het moderne Servië is dat intellectuelen in de laatste vijf à tien jaar het land hebben verlaten. Ze zijn geëmigreerd naar de VS, Canada, Australië en andere landen. Vermoedelijk kampt de hele Balkan met dit probleem, maar Servië nog het meest. De economische situatie is een ramp en de politieke uitzichtloos. En wie verhoudingsgewijs dan het gemakkelijkst vertrekken zijn intellectuelen.

Sommige intellectuelen zijn gebleven: schrijvers die hun talenten in dienst van het nationalisme stellen. Dar is al eerder vertoond. Uw boek citeert her concept van nobelprijswinnaar Ivo Andric, die in 1939 de deportatie van honderdduizenden Albanezen bepleit. En ook het memorandum van Vaso Cubrilovic, die in 1944 constateert dat de schoonmaak van minderheden nodig is en dat oorlogen voor dat doel uitermate geschikt zijn. Ook maakt uw boek melding van het memorandum uit 1986 dat de schoonmaak van Bosniërs en Kosovaren inluidt. Voorop in die beweging loopt de schrijver Dobrica Cosic.

Elsie: De betrokkenheid van intellectuelen die zijn gebleven, is soms verbazingwekkend. Het betreft goede en bekende schrijvers zoals Dobrica Cosic. Als hij het over Kosova heeft, brengt hij dezelfde stupide propaganda als anderen te berde. Van Servische intellectuelen zou je toch een meer kritische houding verwachten, vooral gelet op het feit dat Servië een socialistische of post-communistische dictatuur is. Het is de taak van een intellectueel oppositie te voeren. Maar in Servië bestaat, althans met betrekking tot Kosova, feitelijk geen oppositie, ondanks de verscheidenheid aan politieke partijen. Als ze over Kosova praten, zijn de mensen het roerend eens en vormen ze één front. Dat maakt de situatie zo wanhopig voor Albanezen. Daar komt bij dat Albanezen minder goede organisatoren zijn en minder goed in staat hun eigen zaak te presenteren. Waar drie Albanezen bijeen zijn in een vertrek, heb je op z'n minst vier politieke partijen.

En blijkens de memoranda in uw boek zijn Serviërs zich dar bewust en passen ze met succes verdeel- en heers-tactieken toe. Zij zijn juist goede organisatoren; misschien kun je zelfs zeggen dat ze hun eigen hersenspoeling organiseren?

Elsie: Ja, het is een vicieuze cirkel die steeds erger wordt. De ideologie van de etnische zuiveringen heeft ook in vroeger tijden deel uitgemaakt van de Servische politiek, maar niemand had kunnen denken dat ze tot in de twintigste eeuw in praktijk zou worden gebracht. Eind vorige eeuw, toen Albanië nog bij Turkije hoorde, had Servië al autonomie. In Zuid-Servië, in de streek tussen Belgrado en Skopje rond plaatsen zoals Nis, woonden veel Albanezen. Die nederzettingen zijn verdwenen. De mensen zijn er verjaagd of vermoord. Alleen in Kosova, waar ook velen omkwamen. is de zuivering niet gelukt. Zo zie je aan de ene kant een agressieve politiek van

etnische zuiveringen aan Albanese kant is het hoge geboortecijfer de enige manier om zich te verdedigen. Dat is de wraak van de wieg. Over twintig jaar zullen Albanezen waarschijnlijk de meerderheid in Servië uitmaken. Het klinkt wat ironisch, maar Serviërs hebben er belang bij Kosova kwijt te raken. In Servië is een breed verbreide ideologie van het slachtofferschap. Traditiegetrouw zien Serviërs zich in een slachtofferrol op de Balkan, hoewel de feiten juist van het tegendeel spreken. Dat gaat nu al eeuwen zo. En individuen of volken die zichzelf het slachtoffer wanen kunnen agressief reageren, zonder dat zelf te beseffen. Ik weet niet in hoeverre Servische intellectuelen in staat zijn de nationalistische propaganda te onderscheiden van wat er nu werkelijk op de zuidelijke Balkan gebeurt. Er is een enorme discrepantie tussen het nieuws zoals Belgrado dat uitzendt en de wijze waarop de internationale media het brengen. Maar óf mensen hebben geen toegang tot die media, óf ze sluiten zich ervoor af. Er is een interessante parallel tussen wat nu in de Servische cultuur plaatsvindt en wat er in de jaren dertig in Hitler-Duitsland gebeurde. Een van de fundamentele steunpunten van de nazi's waren de Duitse universiteiten en de Duitse studenten. Dat waren bolwerken van fascisme.

Was dat niet gewoon een poging om het politieke systeem wetenschappelijk te onderbouwen en te rechtvaardigen? Dat proef ik ook uit de documenten die in uw boek zijn opgenomen, daarnaast wordt enkele malen naar nazi-Duitsland verwezen.

Elsie: Ja, dat is nationalisme, een ziekte waaraan op de Balkan niet alleen Servië lijdt. Het is waar dat Serviërs in de oorlog slecht zijn behandeld, maar ook dat ze de afgelopen 25 jaar heel actief zijn geweest in het publiceren van propagandistische boeken in buitenlandse talen. Die boeken hebben het denken van de westerse wereld beïnvloed, waardoor Servië in staat was Kosova blijvend te onderdrukken. Niemand wist ervan. Pas de laatste twee maanden is daar verandering in gekomen. Tragisch voor de Serviërs is nu dat niemand hen meer zal geloven. Zij zijn de morele verliezers en op wat langere termijn ook de politieke en economische verliezers. Het Servische volk hield van Milosevic, die de nationalistische gevoelens van de mensen deed ontvlammen. Maar diezelfde Milosevic heeft oorlog en onrust en angst onder Serviërs nodig om aan de macht te blijven, anders zou hij wel eens in Den Haag kunnen eindigen. Ook dat gegeven is tragisch.

Uw specialiteit op de Balkan is Albanië en Albanese literatuur. Vanwaar die interesse voor een land dat zo lang zo geïsoleerd is geweest?

Elsie: Tijdens mijn studie in Bonn had ik een Weense professor die contacten had met het hoofd van de Academie van Wetenschappen in Albanië. Hij kreeg een uitnodiging om met enkele van zijn studenten naar Tirana te komen en zo reisde ik in '78 voor het eerst naar Albanië. Het zou een traditie gaan worden tussen de universiteit van Bonn en de Academie in Tirana. Jaarlijks volgden we lezingen en we bekeken het land. Op die manier heb ik belangstelling voor de taal opgevat. Ik ben vooral geïnteresseerd in minderheidsculturen en kleinere taalgebieden. In Canada nog heb ik Welsh gestudeerd. Ik kon het redelijk spreken, hoewel ik er nooit was geweest. En later leerde ik Litouws, en Albanees uiteraard. Waarom? De een verzamelt postzegels, de ander is dol op auto's en ik interesseer me vooral voor obscure talen. Na het voltooien van mijn studie in Bonn werkte ik acht jaar als tolk-vertaler voor het ministerie van buitenlandse zaken in Bonn. Eerst vooral in het Engels. Maar toen begin jaren tachtig de eerste delegaties uit Albanië kwamen en er een tolk nodig was, had ik een beroepsmatige reden me die taal ook eigen te maken. Later zou het een passie worden. Ik genoot van de mensen, de muziek en vond de cultuur fascinerend. Een boeiend aspect in die tijd was dat Albanië in alle opzichten

een volstrekt geïsoleerde wereld was. De Albanezen woonden midden in Europa, maar op een andere planeet.

Was het mogelijk als buitenlander vrienden te maken, gelt op de controle door het stalinistisch bewind?

Elsie: Het was moeilijk, omdat niemand met buitenlanders wilde praten. De meeste vreemdelingen waren marxistisch-leninisten, die zagen wat ze wilden zien: het socialistische paradijs. Zou een Albanees een kritische opmerking hebben gemaakt, dan hadden ze hem aangegeven. En de paar toeristen hadden geen bijzondere belangstelling voor het land en zijn volk als zodanig. Dus noch via de ene, noch via de andere categorie was er een goede gelegenheid om toenadering te zoeken. Contacten waren schaars omdat iedereen geobserveerd werd. Het kwam hoogst zelden voor dat ik met één persoon sprak. Altijd kwamen ze in groepjes. Persoonlijk contact was verboden. Ik heb het wel geprobeerd om mensen nader te komen, maar besepte later dat ik hen in gevaar bracht. Zo herinner ik me een bezoek aan een familie in Gjirokaster. Ze hadden een bruiloft gehad en samen met enkele Duitsers ging ik geschenken brengen. De vrouw liet ons binnen, hoewel dat verboden was, maar Albanezen zijn gastvrij. Ze gaf ons koffie en cake en we praatten een tijdje. Twee etmalen, dag en nacht, is de familie ondervraagd, de cadeautjes kregen we terug en ik heb nooit achterhaald wat er met die mensen gebeurd is. Maar ik besepte wel dat op het moment dat de vrouw haar voordeur voor ons had geopend, ze wist dat ze diezelfde nacht op het bureau door zou brengen en dat haar hele familie zou worden gearresteerd. Toch ontving ze ons, gehoorgevend aan de strenge code van de Albanese gastvrijheid. Feitelijk offerde ze zichzelf aan haar wens om gastvrij te zijn. Het zijn zulke eigenschappen die een cultuur bijzonder maken. Weer thuis kwam ik erachter dat er niet of nauwelijks boeken over Albanië bestanden, geen grammatica, geen woordenboeken, geen literatuur, geen geschiedenis, niets. Ook dat maakte het interessant me in de cultuur te verdiepen. Het was je reinste pionierswerk.

Uw passie, die begon met een taal, heeft inmiddels geleid tot een aantal omvangrijke publicaties, zoals de 'Dictionary of Albanian literature,' een van de geschiedenis van de Balkan, u leerde Servo-Kroatisch, terwijl u - getuige het nieuwste boek - ook niet langer ontkomt aan de politieke situatie.

Elsie: Het is de grote vergissing van Dayton dat Kosova is vergeten. Welk recht hebben de supermachten om het volk van Kosova onafhankelijkheid te ontzeggen? Dat is schandelijk. Begin jaren negentig kwamen buitenlandse politici naar Kosova, waar ze Albanezen zeiden: "Jullie weten dat er een oorlog in Bosnië woedt. En jullie willen geen oorlog hier. Houdt je gedeist; als de oorlog in Bosnië over is, gaan we ons met de situatie in Kosova bezighouden. Doe of zeg niets, wacht, buigt jullie hoofden en tracht de onderdrukking te verdragen..." En de Albanezen bogen hun hoofd en concentreerden zich op hun lijdzaam verzet, hopen dat de buitenwereld zou toesnellen als de oorlog in Bosnië voorbij was. Vervolgens kwam het Dayton-akkoord, waarvan Kosova werd uitgesloten, en gingen buitenlandse politici de Balkan eenvoudig negeren. Daarom zijn de Kosovaren nu erg gefrustreerd; ze begrijpen dat er alleen iets gebeurt als er een oorlog uitbreekt. Albanese intellectuelen verwijten hun politici een te passieve houding. Toch hebben die politici een prachtige rol gespeeld; ze hebben de vrede bewaard - wat geen geringe prestatie is, maar wel hun enige. Opgelost is er niets. Ironisch aan de situatie van nu is dat de zogeheten terroristen van het Kosova-bevrijdingsleger en niet de pacifisten de publieke wereldopinie in het voordeel van Kosova hebben veranderd. Ik ben een groot bewonderaar van Ibrahim Rugova,

maar ik begrijp de frustraties. Afwezigheid van oorlog is geen volwaardige vrede; er zijn nog andere elementen. En om die te verwezenlijken heeft Kosova internationale bemiddeling nodig. De volken van de Balkan, en met name Albanezen en Serviërs, zijn niet in staat hun probleem alleen op te lossen. En al helemaal niet als het om Kosova gaat. Een positief aspect aan het bloedbad in Drenica was dat er op dat moment nauwelijks ander nieuws was, zodat de volle aandacht van de wereld naar Kosova ging. Maar aan de recente bloedbaden in het gebied rond Gjakova bij de Albanese grens is geen aandacht geschonken. De media waren er niet. Misschien konden ze er niet komen. Ik denk dat er een behoorlijke controle is op de pers. In Pristina is onlangs een door Serviërs gecontroleerd mediacentrum geopend voor de buitenlandse pers.

Wordt de noodzakelijke bemiddeling door de buitenwereld niet gefrustreerd door oude bondgenootschappen?

Elsie: Mensen op de Balkan zien overal samenzweringen, tegencomplotten en oude bondgenootschappen, en ze neigen ertoe de Balkan te bezien alsof we nog aan begin van de twintigste eeuw staan. Zo hebben Albanezen hun twijfels over de Fransen die bondgenoten van Servië in de eerste wereldoorlog waren, hoewel ik hun vaak heb gezegd dat beslist meer Franse dan Albanese soldaten voor de vrede in Bosnië zijn gestorven. En toch, er zijn bepaalde traditionele elementen in het internationale bewustzijn, er zijn elementen van wedijver tussen landen als Duitsland, Frankrijk, Rusland en Groot-Brittannië. Traditionele elementen. Je moet ze niet overschatten, maar ze zijn er gewoon. Zelf was ik teleurgesteld in de houding van Rusland, waarvan ik een neutraler standpunt had verwacht.

U bent pessimistisch en vreest een groot aantal slachtoffers, toch moet er een oplossing komen. Wat is de meest waarschijnlijke?

Elsie: Ik denk dat geen enkele politicus de wil of moed bezit om zich uit te spreken voor onafhankelijkheid. Weer een landje erbij, zal men denken, maar als 95 procent van een volk onafhankelijkheid wenst, moet je dat respecteren. Er zijn nog wel kleinere landjes. Blijven er twee opties. Ten eerste een compromis-optie: Kosova zal met internationale druk de status van republiek binnen Joegoslavië krijgen. De tweede optie behelst dat de onafhankelijkheid in een oorlog bevochten moet worden, wat onder Albanezen een slachting teweeg zal brengen. Ze kunnen zich niet verdedigen. Maar op de wat langere termijn zal het land onafhankelijk worden. Je kunt niet met bruto geweld tegen de wil van een volk ingaan.

Els de Groen

[HN, *Opinieweekblad over cultuur, geloof en samenleving*, Den Haag, 54 (23 mei 1998), p. 18_20.]